

A bányászat hatásai Pécsen a 20. század első felében, különös tekintettel az épített környezet alakulására

A bányászat Pécs történetének szinte az ókortól fogva elválaszthatatlan részét képezi, mely igazán jelentőssé, a város gazdaságának legmeghatározóbb iparává a 19-20. században vált. A modern bányászat a pécsi szénmedencében a 19. század közepén, a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) bányaművelésével kezdődött. Mivel a II. világháborút követően a politikai-gazdasági rendszer és a szénbányák tulajdonjogának megváltozásával alapvetően új korszak köszöntött be, és mert 1955-ben a Mecsek nyugati részén megkezdődött egy új energiaforrás, az uránérc kitermelése is, tanulmányomban csak a 20. század első felével foglalkozom. Ennek a korszaknak a tendenciáit a 19. század második felében megindult fejlődés határozta meg, így nem térhetek ki az előzmények tárgyalása elől. Ugyanakkor a 20. század első felének időszakában nem annyira az első világháború vége és annak következményei, mint inkább az 1913-as év képezi a korszakhatárt, amikor a DGT olyan bányamodernizációs programot indított el, mely a két világháború közti nehéz gazdasági helyzetben is biztosította a vállalat nyereséges működését. A vizsgált terület nem egyezik meg a korabeli Pécs közigazgatási határaival, de mivel Mecsekszabolcs, Somogy és Vasas falvakat 1945 után a városhoz kapcsolták, az itt megvalósított, bányászathoz kötődő beruházások is Pécs részévé váltak.

A modern szénbányászat megteremtője: a Dunagőzhajózási Társaság

Az *Első cs. és kir. szab. Dunagőzhajózási Társaságot* John Andrews és Joseph Pritchard angol vállalkozók kezdeményezésére a legnagyobb osztrák tőkések és magyar arisztokraták – köztük az Andrássy, az Apponyi, a Szapáry, a Széchenyi, a Teleki és a Zichy családok tagjai – alapították 1829-ben. I. Ferenc 1830-ban az osztrák, 1831-ben a magyar Duna-szakasz hajózására szóló privilégiumot adott a Társaságnak. A gőzhajók olcsó, jó minőségű szénrel való ellátása érdekében jelent meg a DGT 1852-ben a pécsi szénmedencében. A mecseki kőszén évek óta vásároló Társaság igazgatósága felismerte a saját tulajdonú és üzemeltetési szénbányában rejlő előnyöket. A magas fűtőértékű szén rejtő, nagy kiterjedésű és alig kiaknázott terület kiválasztása mellett szólt a mohácsi hajókikötőhöz való közelsége is.

Az első bányatelket a Czerékvölgyben, a Fekete-hegy tövében vásárolta meg a Társaság, melyen az András-akna 1853-ban kezdte meg a működését. A kitermelt szén mennyisége azonban még a magyarországi hajózáshoz sem volt elegendő, ezért a DGT a magántulajdonú bányák felvásárlásával, a székesegyházi uradalom elidegeníthetetlen bányatelkeinek kibérlésével, a konkurens vállalatok (mint például az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság) beolvasztásával 1923-ig az összes Pécs környéki bányát megszerezte. A szénbányászat így egy tökeerős, a kor színvonalán termelő, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat irányítása alá került. A 15 kilométer hosszúságban elterülő szénvagyton négy kerületre (Pécsbánya, Szabolcs, Somogy és Vasas) tagolódott.

A sok kis bányüzemből adódóan az egymáshoz közel fekvő aknák kapacitása nem volt gazdaságosan növelhető, ezért a DGT 1913-ban Jaroslav Jiřínský vezetésével bányakorszerűsítési programba kezdett. Az I. világháború, a szerb megszállás, majd a trianoni béke utáni nehéz gazdasági és politikai helyzetben megvalósított üzemkoncentráció során több aknát bezártak, helyettük a vállalat három új, korszerű bányüzemet létesített. A szabolcsi és somogyi terület összevonásából létrehozott Szabolcs bányakerületben Zichy Gyula püspök 1925-ben szentelte fel Szent István-aknát. Pécsbányatelepen a Gróf Széchenyi István-akna, Vasason az átépített Thommen-akna kezdte meg a működését. Villamosították a bányák aknaszállító, szellőztető és vízmentesítő gépeit, valamint a külszíni vasúti szállítást; a korszerű üzemekben elterjedt a sűrített levegős eszközök (fejtő- és fúróalapácsok, szivattyúk, szellőztetőgépek) alkalmazása. A nagy volumenű műszaki fejlesztés során Újhegyre koncentrálták a szénmosó, a brikettgyár, a villamos erőmű, a főműhely, az építési osztály, a laboratórium valamint a szénszállító és vontatási üzemszeket, ami lehetővé tette az elavult és szétaprózott üzemegységek felszámolását. A Jiřínský-féle rekonstrukciónak köszönhetően a két világháború közötti korszakban a DGT bányászati üzletágából származó bevételek ellensúlyozták a hajózás okozta veszteségeket is.

A Jiřínský-féle rekonstrukciónak köszönhetően a Társaság átvészelte ugyan az 1920/30-as évek fordulójának gazdasági válságát, de a korábbihoz fogható városfejlesztő szerepet ezt követően már nem játszott. Az egyre gyakrabban sztrájkoló bányászok szociális mozgalmával küszködő vállalat vezetése 1937-ben tárgyalásokat kezdett a magyar állammal a DGT bányáinak eladásáról. Az állam a Mohácsra tervezett vasúti szénrel való ellátása érdekében akarta a pécsi bányákat megszerezni, ám a Társaság ajánlatát elutasították. Az 1938-as Anschlusst követően az osztrák tulajdonban levő DGT a Hermann Göring Művek részévé vált. A német háborús termelés szolgálatába állított bányák a háború alatt hadiüzemként működtek. A II. világháború idejének túlfeszített széntermelését követően az 1945. évi potsdami egyezmény értelmében a Német Birodalom külföldi javai között szereplő DGT is a Szovjetunió tulajdonába került.

A bányászat városfejlesztő hatásai

A szénbányászathoz kapcsolódó városfejlesztő tényezők közül elsőként az ipar fejlődésére gyakorolt hatást kell megemlíteni. A DGT bányászatának pozitív következménye a 19. század közepétől kezdve az olcsó energiaforrás biztosítása volt, mely – főként a gőzgépek elterjedése után – új ipari beruházások alapítására ösztönzött. A nagyüzemi szénbányászat egyrészt az ipar más területére irányította a korábbi helyi bányavállalkozókat, másrészt megszüntette az ipari beruházásoknak a Tettye patak energiájára épülő helyhez és vízhozamhoz való kötöttségét. Jelentős a DGT szerepe a vasúti közlekedés megindulásában is: a Pécs és Mohács közt kiépített vasútvonal elsőként javított a város rossz közlekedési összeköttetéséből eredő elszigeteltségén. A Társaság a szén olcsó szállítása érdekében 1854-ben építette az András-akna és Üszögpuszta közötti, majd 1857-ben az Üszög és Mohács közötti vasutat, amit két évvel később a személy- és áruforgalom előtt is megnyitott.

A szénbányászat iparfejlesztő hatása mellett közvetlen városfejlesztő hatást gyakorolt a bányában és az új üzemekben munkát találó népesség bevándorlása és letelepítése által, mely hozzájárult a lakosság számának gyors emelkedéséhez. A bányászat szerepet játszott a város etnikai megoszlásának változásában is. Míg a 19. század első felében a túlnyomóan német és délszláv lakosságú várost magyar települések vették körül, addig 1850 után az asszimiláció és a magyarok tömeges betelepülése során magyarrá váló város körül jelentős német lakosságú bányatelepülések jöttek létre. A DGT és a pécsi társadalom, a helyi közelet sajátos kapcsolatába engednek bepillantást a különböző társadalmi szervezeteknek, szociális intézményeknek, illetve felelős pozíciókat betöltő személyeknek kiutalt ingyen szén mennyiségéről fennmaradt bizalmas listák, amit a jótékonykodás mellett utóbbi személyek esetében a befolyásolás eszközeként is értelmezhetünk.

A DGT pécsi jelenlétéhez a város térbeli terjeszkedésével együtt járó, hatalmas építőtevékenység kapcsolódott. Az így létrejövő épületállomány az ipari architektúrákon túl főként az idegenből érkezett szakmunkások letelepítése érdekében kiépített munkáslakótelepek épületeiből állt. A 19-20. század fordulóján Pécs lakosságának csaknem 10%-a Pécsbányatelepen élt a város lakásállományának több mint 10%-ában. A vállalat 1900-ban a két főtelepen (Pécsbánya és Szabolcs) illetve 14 kisebb, az üzemek közelében kialakított kolónián 463 épületben 1594 lakást biztosított munkásai számára. Ez a lakásszám 1944-re 2335-re emelkedett.

Mivel a munkások nagy része Magyarországnál fejlettebb területekről (elsősorban Stájerországból, Morvaországból, Karintiából, Krajnából, Csehországból, Horvátországból, Ausztriából, Sziléziából és Galíciából) érkezett, ezért fontos szempont volt, hogy a lakások legalább olyan korszerűek legyenek, mint a külföldi munkáslakások. A rendelkezésre álló olcsó építőanyag is lehetővé tette, hogy a korábbi, tőkeszegény bányavállalkozók által emelt, illetve a külvárosokban általános vályogházak helyett a DGT szilárd és tűzbiztos anyagokból cserépfedésű téglaházakat építsen. A lakásokhoz kert és különböző melléképületek is tartoztak. A

Társaság kiépítette és fenntartotta a kolóniákon az infrastruktúrát (utak, közvilágítás, víztorony, áram-, vízvezeték-hálózat). Mindennek köszönhetően a DGT munkáslakásai a maguk idején az átlagosnál magasabb lakásszínvonalat képviseltek, és funkciójukat ma is képesek többé-kevésbé ellátni. A vállalat a „bölcsőtől a sírig” tartó szociális gondoskodás jegyében a lakóházakon és legényszállókön kívül iskolát, „élelmitárat”, húsfűstölőt, vendéglőt, kórházat, kultúrházat, sportpályákat, templomot és temetőt is létesített a kolóniákon.

A teletszerű építkezés következtében olyan önálló kis városrészek (Pécsbányatelep, Cassian-telep, Ullmann-telep, Újhegy) alakultak ki Pécs keleti peremterületein, melyek – a rossz közlekedési viszonyok, valamint a bányászok idegen anyanyelve, eltérő mentalitása következtében – csak lazán kapcsolódtak az akkori város életéhez. A bányászkolóniák területileg és betelepülőnek számító lakóikat illetően a Pécs környéki falvakban is egy külön világot képeztek. Idővel a nyugdíjas bányászok által a kolóniák környékén emelt, 2-3 szobás, fürdőszoba nélküli, gazdasági épületekkel rendelkező, kertes családi házak és a DGT szolgáltatási hálózatát kibővítő, ide települt iparosok és kereskedők (cipész, varrónő, hentes, pék) elősegítették a város és a bányatelepek kapcsolatának erősödését. A város növekedése Pécs modernizálódásához is hozzájárult. A bányászat negatív hatásai között ugyanakkor meg kell említeni a táj átalakításában játszott szerepét, illetve a természetben okozott károkat is.

A kolóniák építése mellett a DGT jelenléte a városban a vállalat által épített reprezentatív architektúrák, és a bányászatból befolyó jövedelmeknek köszönhetően megvalósult épületek emelésében is megnyilvánult. A bányászat felügyeletét ellátó Pécsi Bányakapitányság József Attila 5. szám alatti épületét a két világháború közötti magyar építészet egyik legtehetségesebb művésze, a modern törekvéseket a népi építészettel ötvöző Medgyaszay István 1922-ben tervezte. Ezen kívül a Társaságnak 1931-ben 22 városi lakóépület (pl. a Damjanich u. 18, Bajnok u. 4, Gábor u. 3.) volt a tulajdonában.

A bányászat közvetve is hatást gyakorolt az épített környezet alakulására. A DGT által a somogyi bányatelekért a székesegyházi uradalomnak fizetett bérleti díj nagyban hozzájárult több szakrális épület megvalósulásához, mint például a Pilch Andor által tervezett és 1914-ben átadott jezsuita gimnázium és internátus, valamint a Fábíán Gáspár plánuma alapján 1930-ra elkészült Pius templom építéséhez, továbbá a Hunyadi utcai székesegyházi énekiskola bővítéséhez.

A bányászathoz kapcsolódó, számottevő építőtevékenység az építőiparra is ösztönzőleg hatott. Bár az építési tervek nagy része – különösen az ipari architektúrák esetében – Bécsben készült, illetve a kivitelezés speciális – vas és vasbeton szerkezeti – munkálatait fővárosi építési irodák (Ast Ede és Tsai, Országos Építési Társaság) végezték, de mellettük számos helyi építőipari cég és vállalat (pl.: Károlyi Emil és társa, Végh József, Hartay és Szlipcsevits, Dunántúl Építővállalat, Kajdy Mihály) is munkához jutott, olyan megbízások nélküli időszakokban is, mint például az 1. világháború.

Építőművészi szempontból megállapítható, hogy a DGT által képviselt építészeti igényességet a második világháború után csak ritkán sikerült megközelíteni. A DGT építészetének fénykorát az 1910-es évek jelentették. Azt megelőzően a lakóházak kialakítását elsősorban a funkcionális egyszerűség, illetve az ipari architektúrák és a vasútépítészet hatása jellemezte. A munkáslakóházak a gazdaságos kivitelezés érdekében 2-4-6-8 lakásos, főként földszintes sorházak formájában épültek meg. A tervszerűen kiépülő kolóniák képére kedvezően hatott, hogy az egyes háztípusokat gyakran több lakótelepen is megépítették. A tisztviselőházak a munkáslakóházaktól elkülönítve, szabadon álló ikerházak vagy reprezentatív villák formájában valósultak meg. A DGT bécsi építési osztályán készített, a német vidéki házépítészetből merítő Heimatkunst és a bécsi szecesszió hatásáról tanúskodó tervek, a nyers téglahomlokzatok vagy az 1920-as évekig alkalmazott favázás építőtechnika egy idegen építőművészet megteremtését eredményezték, mely sajátos szint képviselt a korabeli Pécs építészeti kultúrájában, de jelentősebb hatást a város építészetére nem gyakorolt. A Társaság ugyanakkor mindig figyelmet fordított a helyi igények kielégítésére, amit mutat az, hogy a DGT ausztriai telepeinek lakóépületei teljesen más méretben és elrendezésben készültek.

A 20. század első felének építkezései

A 20. század első két évtizedében hatalmas építőtevékenység volt tapasztalható a pécsi kolóniákon. Ji?ínský rekonstrukciós programja a technológiai modernizáció megvalósítása mellett egyrészt a bányászok számának növelése következtében új munkástelepek megvalósítását, másrészt a műszaki szakemberek nagyobb megbecsülését, a mérnökök számának növekedését, és számukra az 1910-es, 1920-as években tisztviselőtelepek építését eredményezte. Részben az alábányászás okozta bányakárok elkerülése érdekében az új épületek és telepek már az aknáktól távolabb épültek meg.

Az új munkáslakótelepek közül elsősorban az 1902-től kiépülő Ullmann-telepet kell kiemelni. A mai Hársfa, Jász, Bányász és Marx Károly utcák közötti területen 4 újonnan nyitott utcában 32 épületet emeltek. Számottevő építőtevékenység zajlott ugyanekkor Újhegyen, mely nem a bányászok, hanem a központi szénelőkészítőben, a brikettgyárban és az erőműben, valamint a különböző szerelőműhelyekben dolgozó alkalmazottak számára épült. Somogyban a Csobányok, Vasason a Wiesner-telep épült tovább, az István-akna mellett pedig – az üzemzavar vagy katasztrófa esetén fontos szerepet játszó vezetők és munkások számára – készenléti lakótelepet emeltek. Emellett a család nélküli bányászok számára István-aknán és Pécsbányatelepen is több emeletes, korszerű legényszállókat építettek.

A századforduló után kezdődött meg a tisztviselő-telepek kiépítése is. Ebben az időszakban Pécsbányán, az új templom körül, az ún. Gesztenyésben felvigyázói és tisztviselő lakóházakat emeltek. A pécsbányatelepi, a köznyelvben csak „Keziticsókolom”-telepnek nevezett településrészhez hasonló szabolcsi tisztviselőtelep az 1920-as években a Szent István-akna közelében valósult meg. A 29 lakásból álló újhegyi tisztviselő-telep a Pécsváradi országútra kivezető, ma Buzsáki Imre nevét viselő utcában jött létre. A tisztviselő-telepek architektúrái szabadon álló, egy- vagy kétlakásos, villaszerű beépítési móddal épültek meg. A kertekben álló házakhoz meghatározott nagyságú melléképületek (fáskamra, ólak, esetleg mosókonyha és istálló) tartoztak. A lakások nagysága (2-5 szoba) a középpolgári lakásméret alsó- és felső határait képezték. A tisztviselőházakban megjelent a cselédszoba, a főtisztviselői lakásokban pedig fürdőszobát is kialakítottak.

Ezeken az építkezéseken túl, a két világháború között a DGT legjelentősebb lakásépítési programja Meszes-pusztán valósult meg, ezért erről érdemes részletesebben is szólni. A hely kiválasztásában nagy szerepet játszott, hogy a két üzemi vasút (Pécs- és Szabolcsbánya) és két országút között fekvő területről Széchenyi-aknára és István-aknára is könnyű volt eljutni. A századfordulót követően, mivel a filoxéra tönkretette az itt folyó szőlőművelést, a terület pusztává vált. A DGT 1921-ben 16,2 hektárt vásárolt meg az új telep számára, ahol 336 munkás és 5 felvigyázó lakást terveztek megépíteni, de a távlati célok között 800 lakás és egy kórház felépítése is szerepelt. 1922-1925 között 177 munkáslakást illetve 2 felvigyázólakást emeltek. A szénpiac átmeneti pangása és az ebből adódó munkáslétszám csökkenés miatt azonban a telep építését nem folytatták.

A telepen a DGT gyakorlatának megfelelően kezdetben csak az abc betűivel jelölték az utcákat, majd a történelmi helyzetre reagálva, 1942-ben erdélyi vonatkozású neveket adtak. A két hosszú, észak-déli utca a Bocskai illetve az Apafi, míg az ezekre merőleges, rövidebb utcák a Gábor Áron és a Körös neveket kapták (az utcanév táblákon Bocskai és Apafi neve ma is helytelenül, előbbi y-nal, utóbbi két f-fel szerepel). A telep számára a Széchenyi-aknán kiemelt ivóvizet villanyszivattyú segítségével nyomták fel az 1927-re elkészült fehérhegyi víztoronyba. A 33 méter magas, karcsú, 300 m³-es tartályú vasbeton építményt a DGT aknáit is kivitelező Ast Ede és Társa cég valósította meg Pilch Andor műszaki vezetésével és Marsay (Mároovits) Andor kivitelezésében. A lakótelepen utcai kutak és csapok biztosították a vezetékes vizet. Az árnyékszékek tartalmát a fehérhegyi víztoronyból bizonyos időközönként kibocsátott víz öblítésével juttatták a telep biológiai derítőjébe. Az utcán és a lakásokban – a többi telephez hasonlóan – ingyenes villanyvilágítást biztosítottak. A közművek, valamint az utak, kertek, kerítések kiépítése a lakótelep építési költségeinek csaknem 15%-át tették ki. A telep házai ugyanazzal a homlokzati kialakítással készültek, különbség csak a lakások számának

csoportosításából adódó méretkülönbségben tapasztalható. Két különböző nagyságú négyes- és hatszoros, valamint hét- és nyolcszoros házsorok épültek. Az öt háztípusban három lakástípust: felvigyázólakást, egy- illetve kétszobás munkáslakásokat alakítottak ki. A homlokzatok minden díszítéstől mentesek voltak. Az alacsony kőlabazatokba kicsi pinceablakok vágódtak; ezeken keresztül lehetett a tüzelőanyagokat berakodni. A vakolt falazatot csak az egymás mellé helyezett lakásbejáratok és a nagyméretű szobaablakok ritmusa tagolta. A magas tetőszerkezet a lakások későbbi bővítését is szolgálta. Az egyszerű homlokzatképzés ellenére mégis rendezettebb utcakép született azokhoz a telepekhez képest, ahol a melléképületeket a házak elé helyezték. A meszesi telepen a lakásokhoz tartozó gazdasági épületeket ugyanis a házak mögött, az udvarban építették fel. A munkáslakás és az árnyékszék is magába foglaló melléképület közötti átjárót tető fedte. A DGT mindig nagy figyelmet fordított arra, hogy a lakásokhoz nagy terület is tartozzon: ezen a telepen a lakások mögött kb. 300 m²-es kert és udvar volt található.

A telep korszerű felszereltsége mellett nagyobbakká és modernebbekké váltak a lakások is. Ezt mutatja az a tény is, hogy a 177 munkáslakásból csak 24 volt egyszobás, míg 153 kétszobás. Mindemellett a lakásokat a padlástér beépítésével újabb helyiséggel bővíthették. A századfordulóhoz képest megnövekedett ablakméretek a lakásokat világosabbá tették. Bár a két munkáslakás között méretben nem volt túl nagy a különbség – az egyszobás 60,6, a kétszobás 67,7 m² alapterületű volt – a több helyiség mégis differenciáltabb lakáshasználatot tett lehetővé.

A felvigyázó lakások – melyekből mindössze kettő épült a telepen – 88,4 m² alapterületűek voltak, és három szobából, konyhából, kamrából, előszobából álltak. Lényegesen korszerűbb lakáskultúráról tanúskodott, hogy a két nagyobb szoba külön bejárattal rendelkezett, a WC pedig bekerült a lakásba. A házhoz hozzáépített, 34,2 m² nagyságú gazdasági épületben az ólakon kívül fűkamra, szerszámkamra és mosókonyha is volt.

Bár az oromfalakról azóta eltűntek a favazas betétek, a tetőtereket jórészt beépítették, a nyílászárókat a legkülönbözőbb méretűre és formájúra cserélték, a meszesi munkáslakótelep házai elkerülték a drasztikus beavatkozásokat, és kisebb átalakításokkal a mai igényeknek is képesek megfelelni. A kolóniát időközben körbenőtte a város, de az emeletes házak közé szorított sorházas telep ma is őrzi hangulatát, emberi léptékét.

A meszesi teleppel a DGT gyakorlatilag befejezte a kolonizálást. Az 1920-as évek közepétől az építési munkálatok kisebb-nagyobb átalakításokra, illetve az 1930-as években főleg tatarozásokra redukálódtak.

Kitekintés

A modern bányászat jelentős hatást gyakorolt Pécs fejlődésére, épített környezetére. A művészi szempontból értékes, műemléki védelmet élvező épületeket is magába foglaló DGT kolóniák ugyanakkor ma már csak keveset őriznek egykori szépségükből, rendezettségükből. A modern higiénés igények kielégítése érdekében korszerűsített egykori munkáslakások a szerepüket ugyan ma is ellátják, de az épületek nagy részét – a tulajdonviszonyok változásával összefüggésben – a legsúlyosabb és legkülönbözőbb toldalékokkal szinte a felismerhetetlenségig átalakították. Az ezáltal kaotikussá tett utcaképeket tovább rontja a több mint száz éves épületek felújításra szoruló, rossz állapota.

A DGT épületek további pusztulásának megállítása ma már csak városi segítséggel, egységes terv alapján lenne megakadályozható. Ennek az épületállománynak a sorsa ugyanis nem csupán építészeti, hanem társadalmi problémákkal terhes. A városszerkezetben általában kedvezőtlen helyet elfoglaló telepek kisméretű lakásai gyakran túlsúlyosak, a lakók között sok a munkanélküli és a szociális segélyben részesülő. Magas az önkényes lakásfoglalók száma, illetve a lakosság közüzemi tartozásának az összege. A keleti városrészben élők iskolai végzettsége elmarad a pécsi átlagtól, mint ahogy rosszabb az egészségi állapotuk is, részben az alkoholizmus és a drogfogyasztás következtében. Gyakran hiányoznak az alapvető kereskedelmi, egészségügyi és oktatási szolgáltatások, és a lakások komfortfokozata is megdöbbentően alacsony. A szegényebb rétegek és a romák köréből kikerülő lakók arányának növekedése folytán egyre nagyobb gondként jelentkezik a társadalmi szegregáció, sőt a gettósodás.

Az összetett probléma orvoslására többféle megoldás létezik. Azokon a peremterületeken, ahol a helyzet minden szempontból a legrosszabb, megfontolandó az épületek lebontása és az egykori kolóniák felszámolása. A városhoz közelebb fekvő, a fejlődésbe bekapcsolható részeken az épületek rehabilitációját az ott lakók szociális problémáinak felszámolásával együtt kell megvalósítani. A szociális városrehabilitációt prioritásként kezelve István-aknán már kipróbálásra került egy komplex teleprehabilitációs és foglalkoztatási projekt, a Borbála program. Több ország érdekelt az ún. CASE – INTERREG III C (Városok a társadalmi kirekesztődés ellen) című projektben, mely a szociálisan és fizikailag lepusztult városrészek helyreállítását célzó programok kidolgozásához teremti meg az együttműködést. A megkésett beavatkozás következtében az építőművészeti értékek érdekében ma már csak keveset lehet tenni: az eredeti formáikat leginkább őrző épületek helyi védelem alá helyeztethetők, a telepszerű beépítés vagy a városszerkezet megóvása céljából területi védelem kérhető. A legjobb megoldások megfogalmazásához elengedhetetlen lenne a bányászat építőtevékenységének teljes és alapos feltárása. Csak ennek fényében lehetne megmondani, melyek azok az épített értékek, melyek mindenképpen megőrzésre érdemesek, és csak így lenne érdemes átfogó rehabilitációs terveket is kidolgozni.

A még sok megoldásra váró feladat ellenére megállapítható, hogy a bányászat nélkül Pécs sem méretét és rangját, sem városszerkezetét és városképét illetően nem olyan lenne, mint amilyen ma.